

գութիւններն ու վէպերի գաւառները գրքի մէջ, որոշել չայց այս կրօնական-աշխարհական Հաս-նամէի մէջ վիպականը պատմականից, առասպելա-կանը իրականից, եւ այնուհետեւ միայն օգտուել նորանից՝ պատմական եւ ազգագրական աշխատու-թիւններն մէջ, իսկ առանց այսպիսի նախապա-տրաստական ուսումնասիրութեան Փ.ից իբրեւ ստոյգ պատմութիւնից օգտուելը վաղաժամ է եւ սխալ եզրակացութիւններ կ'ընէ:

ՍՏ. ՄԱՅԻՍԻԱՆՍԻ

ՎԵՆԱՍԳՐԱԿԱՆ

ՅՈՎԸԿԻՄ ԲԹԹՅՎ ՕՂՈՒԼԼԻԹԻԲԵՆՆ

Լնցեալ դարու բժշկի մը, որ նշանաւոր եղած է նաեւ ներկայիս սկիզբը, Յովակիմ Օղու-լուի-ն¹ ծանօթ է մեզ իւր «Դե-թի-թի-թի-թի» անուն գործովը, որ լոյս տեսած է Ս. Ղազարու Վանքէն՝ 1806ին:

Իւր մասին պէտք եղած տեղեկութիւնները մեծ մասամբ յղած է ինձ Վենետիկ Միլիթա-րեան Միտրաններէն գիտական Տ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, որուն կը յայտնեն Տրապարա-կաւ իմ անկերը շնորհակալութիւններս:

Բժշկին ծննդեան եւ կենաց առաջին տա-րիներուն վրայով զգրախոսաբար չունինք վաւե-րական որոշ ծանօթութիւն: Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան² 1893 Գեկտեմբեր 14 թուականաւ ինձ ուղղած նամակին մէջ այս մասին կը գրէր սպայէս.

«ԅովակիմ Օղուլուիսեան՝ մերձաւոր ազ-գական էր մեր Հ. Ղուկաս Օղուլուիսեանի, եթէ այդ ազգացեղութեամբը եղբայր հաս-կրնանք, որ շատ հաւանական է, 1739—1745ին ծնած ըլլալու է, եւ քաղաքաւ Յրապիղոնեցի, վաճառ զի յիշեալ Հ. Ղուկաս 1742ին ծնած է այն քաղաքի մէջ. հետեւաբար մեր բժշկին ալ, եթէ երէց եղբայր համարինք, անկէ մէկէն երեք տարի յառաջ պէտք է որ ըլլայ, իսկ եթէ կրտսեր՝ այնքան տարի ետքը»:

Հ. Բարսեղի նմանաբանութիւնն հեռի չէ ճշմարտութենէ: Դե-թի-թի-թի-թի կ'իմանանք,³ որ 1806ին ԅովակիմ Օղուլուիսեան արդէն բաւական տառնաւ բժշկի մըն էր, տէր երկար-ամեայ փորձառութեան, որուն արդիւնքը կը գրէ իւր երկասիրութեան մէջ: Եթէ ընդունինք

որ 1806ին էր գոնէ 30—32 տարւան բժշկի, բժշկութեան սկսած կ'ըլլայ 1771—1773 թուականներուն. գծաւոր չէ այն տառն ըսել, որ եթէ բժշկի ընդունուած տարին զինքը 24 կամ 25 տարու համարինք, ծնած կ'ըլլայ 1746—1749 թուականներուն:

Մեր այս նմանաբանութիւնը կը հաստատի նաեւ հետեւեալ կերպով: Հ. Բարսեղ Վ. իւր նամակին մէջ կը յարէր, որ Ս. Ղազարու մա-տենադարանին մէջ կը գտնուի, Դե-թի-թի-թի-թի լատիներէն բնագիրը, գրուած Նոյն իսկ Օղու-լուիսեան բժշկին՝ «Materia Medica» վերնա-գրով, որուն վերջը կը ծանուցանէ թէ յո՛ւ 1785 թրքէն տարւած է տէր աւոր շարք-թի-թի-թի-թի: 1805ին, այսինքն 20 տարի յետոյ, ԅովակիմ Օղուլուիսեան իւր աշխատութեան հայերէնը Վենետիկ կը յղէ առ Գեր. Ստեփանոս Աբոնց Աբրահայրն, գրելով նաեւ խոսքերէն նամակ մը զոր պիտի կարգանք քէշ մը վարը:

1785էն երկու տարի յառաջ՝ 1783ին, ԅովակիմ բժշկի աւարտած ունի եղբր ուրիշ գործ մըն ալ «Pathologia» վերնագրով, երկ-հատոր լատիներէն, որ կը գտնուի այժմ Ս. Ղա-զարու մատակարարանը, ինչպէս կը զեկուցանէ Հ. Սարգիսեան:

Արդ՝ եթէ ընդունինք որ 1783ին կամ 1785ին Օղուլուիսեան էր գոնէ 10 կամ 12 տարւան բժշկի, որ անհաւանական չէ, քանզի երկհատոր ընդարձակ Արտաբանութիւն մը յօր-նելու համար բաւական փորձառութեան տէր բժշկի մ'ըլլալու է, եւ էր անշուշտ, ինչպէս կը հաստատեն Դե-թի-թի-թի-թի-թի մէջ տեղ տեղ կար-գացուած «այս-պէս արտաբանութիւն» և «այս-պէս արտաբանութիւն» խօսքերն եւ շատ մը գգու-շաւոր խրատները,⁴ որ աւելի փորձառու հին բժշկի մը վայել են, քան նորահաս իսկ բժշկի, բժշկի ընդունուած կ'ըլլայ նա 1771—1773ին, ուստի եւ ծնած՝ ինչպէս ըսինք՝ 1746—1749 թուականներուն, եւ այս թուականները շատ քիչ կը տարբերին Հ. Բարսեղի գտած թուա-կաններէն:

Ընցեալ դարու գրեթէ կէսին ուրեմն ծնած է ԅովակիմ Օղուլուիսեան, քիչ յետոյ Շաշիեան Պօղոս բժշկին, որ ծնած է 1744 թուականին Գեկտեմբերի 25ին:⁵

Իւր տարրական կրթութիւնը հարկաւ իւր հայրնիքին՝ Յրապիղոնի մէջ առաւ, յետոյ

¹ Եւ Դե-թի-թի-թի-թի, էջ 4, 155, 190:

² Եւ Զապիթ-թի-թի-թի, Օրոնտոս 1898, էջ 228

և 251:

³ Եւ Դե-թի-թի-թի-թի, Վենետիկ 1806, էջ 4 և 186:

ուրիշ հայ ուսանողներու պէս ինքն ալ թերեւս ղենեակի Գրիթարեանց քով իրկուեցաւ պատրաստուելու բժշկական արուեստի գիտութեանց, զորս աւարտած է ղիննայի Համալսարանին մէջ, ինչպէս կ'աւանդէ մեզ Ղեթ-Քէշիւմը, անոր անուան քով «Ցօրուր Բէշիւմ» եւս ոչ-դոկտօն արուեստից ղիննայի, բառերը կցելով:

ղիննայի մէջ իւր ուսումն աւարտելէն ետեւ Ցօրթ. Օղուլուխեան գնաց արդեօք իւր հայրենիքը՝ բժշկութիւն ընելու. յայտնի չէ մեզ. գիտեմք սակայն որ իւր գործառնութեան զիւսուոր ասպարէզն էր Կ.Պոլիս, ուր այսօր իսկ մտոցուած չէ գեռ իւր անունը, եւ ուր զրեց ու պատրաստեց Ղեթ-Քէշիւմ ընտանեկան բժշկ-

կարանը, յիշատակ իւր անուան եւ պատիւ դաւրուս հայ բժշկական պատմութեան:

Յովակիմ բժիշկ, ինչպէս ըսինք, ծանօթ է մեզ աւելի այս Ղեթ բժշկականովն որ դաւրուս հայ բժշկական առաջին հրատարակութիւնն է, եւ քանի որ տարիներ կը հասնի միագործարան պատկանելի մտութեան. կարծէ խօսել անոր վրայ, որով եւ ճանչցած կ'ըլլանք հեղինակին հմտութիւնն եւ կարողութիւնները. բայց նախ կարգանք այն նամակը՝ զոր Օղուլուխեան Կ. Պոլսէն ուղղած է առ Գեր. Ագոնց Արքայայր 1805ին, եւ զոր Հ. Բ. Սարգիսեան Ս. Ղազարու Ղանքին Գիւսանէ քաղելով հաղորդած է ինձ անուսացար. ահաւարկ այն՝ իւր թարգմանութեամբն հանդերձ:

Constantinopoli, 20 Giugno 1805.

Illustrissimo ed Reverendissimo Monsignore!

Arroganza, o piuttosto confidenza sia la mia, non sò, giacchè uomo del tutto incognito a V. S. Illustrissima prendo l'ardire di disturbarla con questa presente; ma sento l'affetto, che porta alle belle arti, vedo g'effetti, e poichè con mie tenui forze composto ho con miei grandi stenti la Materia Medica in armeno, succinta sì, ma vera e sincera, questa lingua benchè sia per me nativa, per esser stata poco praticata da me, a stento mi sovvenivano le parole, massime trattandosi di voci non comuni, e riserbati ad una Professione, quale è la gran Medicina; sicchè probabile sarà, che abbia fatto non piccoli errori, ed avrò forse adoperati termini Technici e barbari non degni di vedere la luce delle stampe, sicchè caldamente prego V. S. Illustrissima per darne l'incombenza ad alcuno dei RR. PP. affinché abbia l'attenzione di mutarne li simili, quali credo, che sian copiosi, e perciò potrà mutare fino lo stile del discorso, se ciò necessario sarà per dare una maggiore leggiadria al nostro opuscolo, con patti però, che rimanghin fissè le mie idee, e la base del discorso, poichè di tutto ne ho scelto il vero, o il verosimile della giornaliera scienza. Li nomi latini sono sinceri e li più adoperati. Li turchi sono li equivoci dopo varie ricerche, li armeni ritrovati, e domandati a vari intelligenti, quali il correttore potrà cambiare e formarne dei novi a suo

Կոստանդնուպոլիս, 20 Յունիս, 1805:

ԿԵՐԱՊԱՆՈՒԹԻ ԵՒ ԱՐՄԵՆԱԳՐԱԾԻ ՏԵՐ

Գանդգնութիւն թէ մանաւանդ մտերմութիւն է ըրածս չեմ գիտեր. որովհետեւ ես Գերապաշտա Տեառնը բոլորովն անմանօթ ըլլալով, կը համարձակիմ ներկայիս զՉեղ անհանգիստ ընել. վաղածանօթ է ինձ սակայն Չեղ առ գեղեցիկ դպրութիւնս ունեցած բազմարդէն սէրը. Տկար կարողութեամբս մեծ աշխատութեամբ հաւաքած եւ յօրինած եմ հայերէն լեզուաւ գործ մը Ղեթ-Քէշիւմ անուն՝ որ թէպէտ համառօտ, բայց անսխալ եւ ճիշդ է. հայերէն թէեւ իմ մայրենի լեզուս է, սակայն քիչ գործածելուս պատճառաւ մեծ դժուարութեամբ բառերը միտքս կու գային, մանաւանդ ոչ հասարակ այլ այսպիսի արուեստի մը վերապահալները, ինչպիսի է մեծ բժշկականութիւնը, այնպէս որ հասանական է թէ ոչ փոքր սխալներ ըրած ըլլամ, եւ գուցէ գործածած ըլլամ այնպիսի արուեստական եւ խժալուր բառեր, որ անարժան են տպագրուելու: Ուստի Գերապաշտա Տեառնդ շատ կ'աղաչեմ որ Մեծաւոր Հաջ մեկուն յանձնէք անոնց հոգը, որպէս զի այնպիսիներն փոփոխել բարեհաճի. ըստ իս շատ սրբազարեղ բաներ կան, ուստի կ'ընայ նաեւ ոճն անգամ փոխել, եթէ մեր փոքրիկ մասունին մեծագոյն վայելչութիւն մը տալ հարկ համարուի. սակայն այն պայմանաւ՝ որ իմ գաղափարներս եւ խօսից իմաստն անփոփոխ մնան, վասն զի այս օրբառօրական գիտութեան ամենէն ճշմարիտը կամ ամենէն հաւանականն ընտրած եմ: լատիներէն բառերը ճիշդ են եւ աւելի գործածականները: Տաճկերէնները այլեւայլ

genio, quando forse non si potranno avere dei veri ed effettivi; Nè mancano vari nomi in turco, quali andrò cercando, e ritrovati che avrò, sarò per inviare alle loro parti. Temo che il nostro opusculo non meriti la luce, ma nella nostra lingua non vedendo il migliore, ciò m'incoraggisce, e mi sforza a fare questi passi, massime potendo divenir così buon esempio a qualche più savio per intraprenderne un migliore, anzi se colla risposta di V. S. Illustrissima alla mia presente mi vedrò incoraggiato, allora m'accingerò a qualche altra cosa più interessante e più sublime. Attendo li suoi cenni tanto su di questo, come per le spese della stampa, quali saranno sborsate da me puntualmente, a condizione, che sia regalato io, e rinfrancato almeno con ducento copie; Mi rimane di pregarla d'aver la benignità del tutto Sua ordinaria di fare, che veda un giorno prima li frutti, ed allori delle mie fatiche, quali anzioso n'attendo; so bene, che sieno impiegati li torchi in molteplici affari, ma una benigna volontà potrà contar per un equal parto di miei rozzi scritti, ed averne un posto eguale, e con tutti li sentimenti di stima, e figlial venerazione mi dico, e rassegnò, pregando dal benigno Cielo lunga e prospera vita a V. S. Illustrissima sì benemerita, ed onore della nostra Armena Nazione, e nel medesimo momento chiedo l'Apostolica, e Vescovile benedizione;

Di V. S. Illustrissima ed Reverendissima

Umilissimo, ed Obbedientissimo Servo

Gioacchino d'Occullice

Dr. e Medo. della Facoltà Viennease.

Այս նամակը, առհասարակեայ ազգասիրական ճշմարիտ զգածմանց կ'իմացրնե մեզ թէ անոր գրիչն որչափ եռանդ եւ որչափ փափաք ունէր ազգային բռնական մատենագրութիւնը զարգացնելու: Տղթթ. Օղուլլուխան անճմուտ

քննութիւններէ վերջն ալ երկդիմի կը մնան: Հայերէններն հնարուած են եւ այլեւայլ ճմուտ անձանց Տարցուած: Սրբագրիչը կրնայ զանոնք փոխել, կամ ըստ իւր ծաշակին նոր շինել, եթէ կարելի չըլլայ բունն ու իսկականը գտնել: Այլեւայլ տաճկերէն բառերը որպէս զի պակաս չըլլան, շարունակ կը հետազօտեմ, եւ գտնելէս վերջը գանոնք իրենց տեղերը պիտի անցընեմ: Կը վախնամ որ մատենիկս ըստ տեսնելու արժանի չըլլայ, բայց մեր լեզուին մէջ լուսագոյնը չտեսնելովս՝ կը քաջալերուիմ եւ կը ստիպուիմ այս քայլը առնելու, մանաւանդ որ կրնա՜մ ատով բարի օրինակ ըլլալ ճմուտներին մը՝ որ ասկէ լուսագունին ձեռք զարնէ, մանաւանդ՝ եթէ Գեւրգայծառութեանդ ներկայ գրոյս պատասխանը զիս իրախուսէ, եւ այն ատեն ուրիշ աւելի շահաւէտ եւ բարձրագոյն բանի մը բուռնհար կ'ըլլամ:

Թէ այս նկատմամբ եւ թէ տպագրութեան ծախուց ճամբը շեր հրամանին կը սպասեմ. պարզօք ճշտիւր կը հատուցանեմ, պայմանաւ որ ինձի գնէ 200 օրինակ տրուի եւ ատով հատուցում մ'ըլլայ:

Ինձ կը մնայ շեղմէ խնդրել, որ շեր սովորական մարդասիրութիւնը կատարելապէս ցուցնէր, որպէս զի աշխատութեանցս պատուներն եւ դասիններն օր մը յառաջ տեսնեմ, որուն անձկաւ կը սպասեմ: Լաւ գիտեմ որ տպագրական մամուլներդ բազմապատիկ կարելոր գործերու զբաղած են, սակայն մարդասէր կամք մը կրնայ իրեր. հաւասար գործ համարել իմ փանաքի գրութիւններս, եւ տալ անոնց հաւասար տեղ մը:

Յարգանաց ամենայն հաւատարմօքն եւ որդիական մեծարանքօք ինքզինքն շեղի յանձնելով, կը խնդրեմ բարեբար Աստուծէ երկայն եւ երջանիկ կեանք Գերապոյծառ Տեառնդ, որ մեր հայ ազգին այդչափ արդիւնաւորն է եւ պատիւը. եւ միանգամայն կը խնդրեմ Առաքելական եւ Եպիսկոպոսական օրհնութիւնդ,

Գերապոյծառ եւ Ամենապատիւ Տեառնութեանդ Ամենախնարհ եւ ամենահաղաք ծառայ,

ՅՈՒՆՅԱՆՍԻ ՕՂՈՒԼԼՈՒՅԻՆՆԻ

Տղթթօր եւ բօիքի Վիեննայի Համալսարանի:

Թէեւ իւր մայրենի լեզուին, կը գրէ, կը շարադրէ որչափ որ կրնայ, եւ գրածներն երկար տարիներ սրբագրելով, խնարհ համեստութեամբ զանոնք ուրիշ փոփոխելու ալ կը ցուցնէ եւ յետոյ կը յանձնէ Վիեննայի Գրի-

Օղբալուսեան ալ իրրեւ հին բժիշկ յիշելով այս խօսքը, եւ յետոյ համառօտ տեղեկութիւն մը տալով իւր գործին պարունակութեանը վրայ, նախնի ժամանակներու մէջ կատարուած առաջին բժշկութեան մասին ալ կը յարէ փոքրիկ ծանօթութիւն մը, հին պատմութենէ քաղուած՝ զոր կը դնեմ հոս.

«Առջի ժամանակները հիւանդները հրապարակ կը բերէին կը դնէին, ինչպէս է ժամերուն դուռը. որ ելլող մտնող տեղեկանալով ցաւուն, յարմար դեղմը ցըցըներ, եւ որ դեղէն հիւանդը աւողջութի կը պտնարնէ, ան դեղին անուրը և գործածելուն կերպնալ՝ քարի վրայ փորված հանգիքէ շնորհակալութիւն ժամուն մէկ կողմը կը դնէին. սակեց եղաւ՝ որ ժամուն սպասուողը նախ և առաջ ըսկսան բժշկութիւն գործածել: Հիփոկրատես բժշկապետը սպասաւորիմը զաւակ ըլլալով՝ առաջինը եղաւ, որ այսպիսի գրուածքները մէկ տեղ ժողովց, և մասնաւոր գրքով մեզի աւանդեց»:

(Մընթե-Լե-Լե-Նե-Լե) Յը. Վ. ՌՈՐԳՈՄԵՆ

Ի Ե Զ Ո Ւ Մ Բ Ա Ն Ա Վ Ա Ն

ԶԱՅՆԱԿԱՆ ԱՐԺԱՐԿԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԲԱՐԻՆ

(Ըրբ-Լե-Լե-Լե-Լե)

Ձ. ա-ճ կը փոխուի հ-ի:

Ա — ձայնաւորն ուրիշ փոփոխութեան մի եւս ենթակայ է, այն է՝ նորա է-ի փոխուիլն: Այս փոփոխութեան համար կանոն մը տալ շատ դժուար է. միայն նշանակիմք՝

1. « փոխուած է ե-ի, ի-ի ազդեցութեան տակ, ինչպէս՝

Ծրէվիւր, ձիւտոր, թէքվիւր, թագաւոր, էխուռ, ախոռ:

2. « փոխուած է ե-ի, բառի սկիզբն եւ ք(=)-ի առջեւ.

Էրկընէ, արկանի, ինայ:

Էրօծ ին, արած են, ըրած են:

3. « փոխուած է ե-ի, լ-ի առջեւ:

Էշք, աշք, եւ գուցէ՝ կենին: Իսկ կենիշ, կանաշ (°). Ծեթմար = ծեթմալնը = նէ. Ծաթիլ, ծագիլ, գաւառական է եւ կը գործածուի Պ. Պոլիս, Արարիկ, Խարբիք, Ան, Եւն:

3. ա անփոխիս կը մնայ:

Վերջապէս « կը մնայ անփոխիս՝ երբ շեշտի տակ է՝ ինար. օրինակներով ցուցնենք:

Աստված, Պարա, բարի. Միանիւր:

Պայրուս, բացուի. Հատնս, շատնաս:

Պապինիկ (°) տեսիլ մը վէքը, որուն նշանակութիւնն եւ բառական ծագումն անծանօթ է մեզ:

Պապուս, Հասնաս, Բափա, թափի:

Ավրա, աւրուի, աւրի, աւերի:

Անու, Չափուս, չափուի:

Իրկուշարթի, Չիրքշարթի, Հինգշարթի, Հարթ, շարթ. Լաթի, լաթի:

Կարվա, կարուի:

Աստղան, սեռ. « աստղ » « արձօն » բառին. որ է « արուհայ » բառն. այս բառին մէջ « ար- » խումբն հօ-ի փոխուր է, ըստ սղութեան վանկի:

Աստուածածին. բառս կրօնական ըլլալուն անփոխիս մնացեր է:

Խաղող, խաղող. ուրիշ գաւառաբարբառներու մէջ կ'ըլլայ խաղո:

Դրացանին, դրացինին, Արօպ, արաբ:

Քար է, քար է:

Հացամն, Հացամն, հաց + ման, այս պատճառաւ ամանին առաջին «-ը» մնացեր է:

Մըկասուն, մուկ + ա + տն. հոս « մնացեր է. վանն զի յօդիշ մանիկ է:

Ուրբաթնօր, ուրբաթ + (ն) օր. հոս « մնացեր է օր-ին համար:

Մանիլը, մանիլը:

Պուլուզան. սեռ. « պուլուզ » բառին, որ կը նշանակէ տղայ, մանուկ, եւ որուն ծագումն անծանօթ է մեզ:

Փախէ, փախիւր. Ծափիլը, ծափիլը:

Անքիլ, անքիւ. Կարինէ, կ'առնու:

Պակ պրնօզան, պահք բռնողին. հոս պ-ի տեղ պ-ի կը սպասուէր. սակայն ըստ տղութեան մէկ խօսքով պ-ի քաշել ըստելուն համար, շեշտն պ-ի-ի «-ին վերայ ինկած չէ:

Հալա, հալի:

Համար, կայ նաեւ Համար, գուցէ ընդ-օրինակութեան սխալմունք մի կայ, կը սպասուէր՝ համար:

Դրացիներն եւ Դրացանէն, դրացինէն:

Աւիլ, աւել, աւելու համար:

Տարձրիս, դարձնիս. Ցաւա, ցաւի:

Կախի, կախի. Վախի, վախի:

Ցամը, տաս + նէ. Անուս:

Սատանէն, սատանան. Կացար, կացիր:

Տանա, տանիս. Պառկըշնիս, պառկեցնիս: